

DEBATT

Öppet svar till Alf Hornborg

För några år sedan publicerade jag en bok som jag kallade *Arvsdygden*. Boken var ett försök att bygga broar mellan natur- och kulturvetenskaper. Jag ville visa upp den nyansrika bild av människan man kan få om man kombinerar de perspektiv som utvecklats inom humaniora och biologi. Min bok togs, med något enstaka undantag, mycket väl emot. Den nominerades till Augustpriset, som en av årets bästa fackböcker och sålde hyggligt. Fortfarande möter jag till min stora glädje inte sällan människor – både humanister och biologer – som berättar att min bok har öppnat nya perspektiv för dem.

Våren 2001 blev jag inbjuden att delta i en debatt i samband med Svenska Antropologförbundets årsmöte i Falun. Jag tyckte det var ett bra tillfälle att möta och utbyta tankar med människor som jag inte träffar i vardagslag och såg fram mot denna diskussion. Till min diskussionspartner hade man valt Alf Hornborg, professor i humanekologi i Lund. Han valde att koncentrera sig på frågan om biologin kan "hjälpa oss att förklara mänsklig beteendevariation". Det kändes som ett lite konstigt val av ämne. Mitt intresse för biologins betydelse i mänskliga sammanhang hade aldrig motiverats av just den frågan. Men, tänkte jag, socialantropologerna har – på gott och ont – alltid koncentrerat sig på skillnaderna mellan olika samhällen och kulturer, så låt gå då. Vi hade en animerad diskussion, som tycktes roa vårt auditorium, drack några öl tillsammans och skildes åt under gemytliga former.

Döm därför om min förvåning när Alf Hornborg nu går till förnyad attack. Det sker dels i en kort artikel i *Sydsvenska Dagbladet*, dels i en längre i denna tidskrift. På bägge ställen anklagar han mig för "biologism", ett ord som jag inte riktigt vet vad det betyder, annat än att det är ett skällsord som en del debattörer använder mot dem som dristar sig att antyda att människans biologi skulle kunna ha något att säga även kulturvetare. Läsaren skulle tröttna om jag använde detta utrymme till att bemöta Alf Hornborg detalj för detalj. Jag föredrar att hänvisa den intresserade till min

bok. Inte sällan får jag en känsla – jag hade den redan i Falun – att han medvetet ägnar sig åt att missförstå.

Alf Hornborg retar sig till exempel på att jag säger att prat och piller ytterst verkar på samma mekanismer. Då, skriver han ödesmättat, "är det inte längre humanisten Uddenberg som talar". Kärnan i mitt resonemang är att jag anser att alla psykiska processer motsvaras av materiella skeenden i hjärnan. Känslor och tankar är också biokemi. Riktigt hur det går till när känslor och tankar korresponderar med materiella skeenden vet varken Alf Hornborg, jag eller någon annan. Men de flesta är nog ändå överens om att själsliv förutsätter en hjärna. Om det inte förhöll sig så skulle inte ett stroke eller en Alzheimer vara den katastrof de faktiskt kan vara. Det märkliga som händer då vi pratar om våra problem – och inte sällan mår bra av att göra det – är alltså också en massa biokemi. Det är precis det – och bara det – som min, möjligen provokativa, formulering avser att slå fast. Däremot har jag aldrig påstått att det skulle vara likgiltigt om man behandlar en människa med samtal eller piller och i min bok är jag mycket tydlig på denna punkt. Från min tid som psykiater minns jag att ibland det ena – ibland det andra – kunde vara mest effektivt. Inte sällan fungerade det utmärkt med en kombination. Att mina åsikter skulle vara inhumana eller kvalificera mig som "biokemisk essentialist" – vad i all världen det nu kan vara för något – kan jag inte för mitt liv förstå. Jag är inte riktigt säker på att Alf Hornborg heller vet det. Men jag medger att det låter ruskigt.

Nej, jag tror att Alf Hornborg söker strid och läser min bok som fan läser Bibeln. Det känns på många sätt smickrande – fan har naturligtvis anledning att läsa Bibeln mycket noga. Alf Hornborg bekräftar själv min förmodan. Han skriver nämligen att jag är den mest sympatiske och nyanserade "biologist" han någonsin har läst och bekänner öppet att han har fått anstränga sig för att finna angreppspunkter. Min motfråga blir givetvis: Om jag nu är så sympatisk och nyanserad, varför i all världen är det då så viktigt att angripa mig? Eller kan det vara så att min farlighet består i att jag faktiskt har bemödat mig om att ta del av – och hänsyn till – all den

kunskap som skapats av samhällsvetare och humanister? Jag ska ägna resten av mitt inlägg åt att fundera över detta.

Den som studerar vetenskapshistorien kan konstatera att biologerna alltid har stött på motstånd när de närmat sig det mänskliga. Tonläget har ofta varit uppskruvat och moraliserande. När vetenskapsmännen exempelvis har påstått att de anser sig ha goda grunder för att hävda att människorna är släkt med aporna eller att deras själsliga upplevelser motsvaras av fysikaliska och kemiska förlöpp har de anklagats för att kränka något genuint – gudomligt? – mänskligt. Samhällets moraliska grundvalar har ansetts stå på spel. Människan har riskerat att reduceras till "bara en maskin". Det skulle vara okunnigt att förneka att det sagts och gjorts en massa dumheter i biologins namn – rasbiologin är ett flagrant exempel – men jag vågar ändå påstå att förbättrade kunskaper om människans biologiska natur på det hela taget inte har gått hand i hand med ökad omänsklighet och grymhet. Den europeiska naturvetenskapen har tvärtom vuxit fram samtidigt med den respekt för mänskliga rättigheter som vi inom samma kultur med rätta berömmar oss av att odla. Mer konkret: biologin har givit oss både en mängd möjligheter att behandla sjukdom och lidande och – så anser åtminstone jag – respekt för skillnaderna människor emellan. En lyckosam sidoeffekt av våra förbättrade biologiska kunskaper om människan, som är aktuell inte minst i dessa dagar, är ökad respekt för djur.

Inte heller kan jag spåra några tecken till att bättre biologiska kunskaper skulle medföra att man förnekar att människor har utvecklat en lång rad olika kulturer och att dessa är av största betydelse för hurdana de blir och betar sig. Det var faktiskt biologerna, inte kulturvetarna, som slog fast den fundamentala distinktionen mellan genotyp och fenotyp – enklare uttryckt mellan arvsanlagen och de uttryck dessa tar sig. Ingen vettig biolog – och de flesta är faktiskt ganska vettiga – förnekar kulturens betydelse för mänskligt beteende. Genetiker, om några, vet att de uttryck arvsanlagen tar sig alltid beror på den miljö i vilken de verkar. De är också mycket medvetna om att de flesta egenskaper inte motsvaras av någon enskild gen utan uppstår genom processer som inbegriper mängder av gener och deras omgivning. När anklagelserna för "biologism" blir alltför ensidiga kan jag ibland tycka att det är biologerna som står för helhetssynen medan deras angripare framstår som självutnämnda experter på en helhet som de inte förstår – kanske inte ens *vill* försöka förstå.

Det har nämligen ofta förvånat mig att biologins hätskaste vedersakare inte tycks vilja lära känna sin fiende. Är de rädda att de skulle få insikter som skulle tvinga dem att tänka om så att motståndaren skulle kunna vinna på "walkover"? Eller föreställer de sig att deras trovärdighet i de kretsar de valt att identifiera sig med skulle minska om de gav prov på lite insikter om hur man *faktiskt* tänker i "fiendeläget". För det kan väl inte vara så att de inte tror sig kunna begripa ett naturvetenskapligt resonemang. Jag hoppas och tror att de i så fall underskattar sig själva, men vill samtidigt mana naturvetenskaparna att sprida sina kunskaper i samhället och utsätta dem för debatt. I ärlighetens namn bör påpekas att även kulturvetenskapliga arbeten kan vara nog så snåriga – inför vår diskussion i Falun försökte jag sätta mig in i några av min diskussionskamrats uppsatser.

Alf Hornborgs föreslår att jag har "en dold dagordning". Själv är jag inte medveten om detta och "dolda dagordningar" brukar väl vara något man i tystnad driver mot vissa mål. Det har blivit inne att anklaga forskarnas iakttagelser och slutsatser för att vara ideologiskt belastade och implicit politiska. Jag är den siste att förneka att vetenskapliga resultat ibland har använts för politiska syften, men det betyder inte nödvändigtvis att de skapats för dessa syften. Jag är också mycket medveten om att forskarnas teorier om naturen influeras av deras samhälleliga erfarenheter – men därav kan man inte dra slutsatsen att vetenskapliga teorier enbart, eller ens huvudsakligen, bestäms av dessa samhällserfarenheter. Min vetenskapshistoriska erfarenhet säger mig tvärtom att vetenskapen minst lika ofta har varit politiskt inopportun som maktens trogna tjänare. Undantaget skulle i så fall vara det senaste seklet och kanske framför allt gälla samhällsvetenskaperna. Jag är kanske naiv, men jag tror faktiskt att en del vetenskapligt grundade uppfattningar är i någon mening objektivt sanna. Jorden går faktiskt runt solen och inte tvärtom; DNA-molekylen är faktiskt det biologiska arvets kemiska budbärare; hjärnan är faktiskt själslivets materiella bas; människan har faktiskt utvecklats ur någon apliknande varelse.

Under hela mitt liv som forskare och författare har jag bemödat mig om att se människan ur både ett kulturvetenskapligt och ett biologiskt perspektiv. Det har varit stimulerande och arbetsamt. Men det har samtidigt framstått som synnerligen angeläget för den som arbetat femton år som klinisk psykiater och tagit del av de ofrukbara motsättningar mellan ett "biolo-

giskt" och ett "humanistiskt" synsätt, som invalidiserat denna praktik alltsedan den moderna själsläkekonsstens uppkomst för cirka tvåhundra år sedan.

Hur ska vi till exempel kunna förstå vad Alf Hornborg kallar "det partikulära i mänskligt beteende"? Låt mig komma med ett förslag: vi kunde pröva att tänka i termer av den enskilda människans tre historier. Den *första* av dessa historier är den individuella personliga historien. Denna historia har alltid – och med rätta – intresserat psykoterapeuterna. Freud bröt vägen för ett sådant synsätt när han utvecklade sina – mer eller mindre fördomsfulla – tankar om de individuella erfarenheternas betydelse för människors upplevelse av sin värld och därmed för deras beteende. Den *andra* historien kan kanske kallas den kulturella eller samhällsliga. Det är den i vad vi i dagligt tal brukar kalla "historia" och här har samhällsvetarna en angelägen uppgift att öka vår kunskap. Den *tredje* historien, slutligen, är den biologiska historia som Darwin och andra insiktsfulla biologer gjorde oss medvetna om för ungefär 150 år sedan. Den historien delar alla människor med varandra och den har givit oss en del fundamentalt mänskliga egenskaper, både kroppsligen och själsligen. Att erkänna att "det partikulära i mänskligt beteende" delvis bygger på mönster som utvecklats under denna biologiska historia utesluter inte på något sätt att man samtidigt tar hänsyn till de båda andra historierna. En humanekolog, satt att studera människans beroende av och påverkan på de biologiska system som omger henne, borde inse detta.

Nej, Alf Hornborg, varför mana fram en drake utan grund i verkligheten för att sedan kasta sig över den? Kanske för att få spela rollen av S:t Görän och beskydda en prinsessa, som ges namn som "den fria viljan", "människovärdet", "humanismen" eller något annat storslaget och lite luddigt. Det är förvisso angeläget att slå vakt om våra demokratiska värden, men risken är överhängande att en sådan fantasidrake vid närmare betraktande visar sig ha betänkliga likheter med en väderkvarn och att prinsessan – som den förnuftiga flicka hon är – väljer att söka skydd någon annanstans.

Nils Uddenberg, Stockholm

Noter

1 Jag finner till min förtjusning att rättstavningsprogrammet på min dator protesterar mot detta ord och markerar det som om det inte funnes. Jag önskar att det vore så väl. I min erfarenhet användes det bara som skällsord – för att karaktärisera förenklade åsikter som ingen biolog jag känner ansluter sig till och sedan kasta sig över dessa.

Stabilitet och användbarhet i kulturarvet

Under rubriken Mellanrummet som maktposition diskuterar Eva Klang regeringens och de svenska museernas engagemang i svåra moraliska och historiska frågor i allmänhet och förintelsen i synnerhet. Klang fokuserar därmed också två intresseväckande fenomen inom den så kallade kulturarvssektorn. För det första har förintelsen kommit att räknas som en del av det svenska kulturarvet. För det andra har betydande uppmärksamhet riktats mot hur kulturarvsinstitutionerna – museer, arkiv och kulturmiljövårdande instanser – byggt upp ett kulturarv som utesluter mörka sidor av samhällets förflutna liksom socialt underprivilegierade grupper.

Eva Klang noterar att museimän/kvinnor, kulturadministratörer och regeringspolitiker idag ställer frågor kring sitt uppdrag. Den tid som vi lever i kallar Klang för ett mellanrum, väl lämpat för självreflexion. Därför har detta mellanrum, menar hon, möjligen också skapat utrymme för maktutövning. Jag tror dock att det är viktigt att poängtera att kulturarvet alltid skapar utrymme för maktutövning. Kanske är det så som Klang förmodar att dagens situation är särskild lämpad för sådan utövning i den meningen att ett mellanrum, eller paradigmskifte, skapar utrymme för politiska val som annars inte är synliga eller möjliga.

Kulturarv som instrument

Vad som är särskilt intressant med den uppkomna situationen är att kulturarvet påtagligare än på länge har instrumentaliserats. Att kulturarv kan användas i syften som sträcker sig bortom kulturarvet i sig är välkänt. Det ingår i det närmaste i själva ordförståelsen av begreppet kulturarv och dess historiska motsvarigheter. Kulturarvets betydelse t.ex. för skapandet av en modern nation under 1800-talet kan knappast överskattas.

Jag vill hävda att denna betydelse fick en renässans med början under 1990-talet, bl.a. uttryckt i ett par statliga projekt. Eva Klang nämner främst Levande historia och Kunskap som kraft. Jag skulle framförallt vilja lägga till utställningsprojektet Den svenska historien som öppnade 1993 på Nordiska museet och Historiska museet samt en rad deltagande läns museer. Delvis i likhet med Levande historia var syftet med Den svenska historien att råda bot på en påstådd historielöshet hos den svenska befolkningen. Det uttrycktes idéer om den nationella historiens betydelse i ett mångkulturellt Sverige som dessutom i allt högre grad närmade sig Europa. Historien ansågs kunna tillhandahålla ett